

Renata Zych

Seweryn Rzepecki, *Społeczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach* [*Communities of the Middle Neolithic TRB Culture in Kujawy*], Poznań 2004, 235 pages, 61 figures, 22 tables in the text

The book of S. Rzepecki presents the materials of the early Funnel Beaker culture (TRB) in Kujawy. The remains of the TRB settlement were analysed in many aspects. The author tried to reconstruct the origins and the development of these communities presenting new ideas in the hitherto existing interpretations of this issue.

The paper was divided into two parts. First one – A – presenting the materials - is an empirical basis for the considerations included in the second part – B.

First chapter of the part A is devoted to the issues of the classification and chronology of the early TRB culture. The sources are presented in the detailed and systematic way. The following categories of the sources were distinguished: vessel pottery, flint artefacts, stone artefacts, non-vessel pottery, amber, bone, horn, shell and copper artefacts. For the taxonomic analysis of the pottery only the excavation sources were used. As far as the other artefacts are concerned all the data were used. Particularly important is that author presented on this basis his own model of taxonomy of the early TRB culture. Basing on the pattern elaborated by L. Czerniak and A. Koško, author, after introducing some modifications, especially important in the analysis of the pottery decoration, distinguished five fundamental taxonomic units and defined their chronological relations. Rzepecki presented also the trial to synchronise TRB with the other cultures in Kujawy.

The next chapter discusses the issues related to the settlement of the early TRB culture in Kujawy. The author presented the main elements of the environment, such as climate and soils, which accompanied the settlement of the TRB communities in the early phases of their development. In the following part Rzepecki discusses the immobile sources, ordered according to the scheme widely used in the detailed studies of the spatial settlement organisation. Usually three basic levels of the analysis are taken into account. The first one concerns particular structures, the second spatial organisation within the sites and the third one

(the most general) regional structures. The author discussed the forms of the residential buildings and then the inner organisation of the settlement. Ritual sites were presented in the similar way. The particular types of graves and so called ceremonial buildings were discussed. Subsequently, the spatial organisation of such sites was examined. Also so called stage points were taken into account. Rzepecki discussed as well the problem of the separate ritualistic artefacts. The traces of the tillage, discovered under the mound of the grave 8 in Sarnów, were examined separately. They hitherto existing interpretations were presented. The author also noticed the similarities between the Sarnów structure and the tillage traces known from the medieval sites. Rzepecki also pointed at the differences between those traces and the traces left, when the hoe is used. However, the author did not comment clearly the relation, which could have existed between grave 8 and the traces situated under it, although further he noted that Kujawy graves were sometimes located on the previously existing settlements.

On the basis of the discussed sources Rzepecki presented the model of the settlement of the early TRB culture in Kujawy. He noticed that the TRB communities tended to settle on the podzolic soils, in the small distance from the brown and black earths. The important observation is that the settlements were mainly founded in the previously not settled areas. As far as the relations between the various forms of the settlement are concerned, Rzepecki claims (although it had been previously already noted in the literature) that one cemetery was used by the inhabitants of a few small settlements. Presenting the overall image of the settlement functioning, the author noticed the existence of the village groups consisting mainly of one or two houses. Such groups together with the cemeteries comprised the microregional groups. Rzepecki suggests that these groups competed with each other, what was a manifestation of the lineages' existence. The other important observation is that the settlement of the late Linear Pottery culture and TRB culture excluded each other. It is an expression of not only the ecological specialisation, but also of the existence of the particular political relations between the both cultures. Rzepecki frames a hypothesis that the local Kujawy community functioned in the early phase of the TRB culture. Nevertheless, it does not mean that supralocal relations, in which the particular units functioned, did not exist. These more general observations and their importance are clearly underlined in the second part of the paper.

In the third chapter of the part A economy was shortly discussed. This issue is presented in three chapters. The first one discusses the problem of the cultivation, the second – animal breeding, the third one – hunting and gathering.

As a result of the lack of new data the verification of the existing interpretations is impossible. Rzepecki stated, basing on the previous information, that the early TRB people used swidden and tillage for extensive cereal farming. Cattle, porcine and goat/sheep were mainly bred, although the presence of the bones of the two last mentioned species is considerably variable. The remains of the wild animals are rarely found among the food consumption remains. The TRB people mainly hunted birds, wisents, hares, boars. The food gathering is evidenced by the remains of the turtles, snails and molluscs.

The interpretation part (B) of the work was divided into four main chapters. In the text preceding the first chapter the author tried to define his understanding of the TRB culture notion. Thus, he presented two attitudes: pan-European and regional. However, this is impossible to state which one of them is closer to the author. As he tends to understand the TRB culture as a civilization (understood here as proposed by Braudel), we can conclude, that he has chosen pan-European perspective. Also the considerations presented further in the paper could evidence that attitude. Nevertheless, presenting the regional option, Rzepecki only characterises it and does not assume an attitude towards this perspective.

In the first chapter introductory issues were presented. Rzepecki discussed hitherto existing ideas concerning the origins and the development of the middle Neolithic TRB communities in Kujawy. He presented here two main hypotheses. First hypothesis underlines the acculturation of the Mesolithic background and the second one the influence of the Linear Pottery communities. Except these interpretations, which have functioned in the literature for a long time, Rzepecki also mentions considerably new, but not yet systematised theory, which also appeared in the other papers, about the influences from Western Europe. In the next subchapter the author touches on some theoretical issues. He asks an important question: what is the reason why such phenomena as “discontinuity”, “hiatus” and “lack of the transitional complexes” exist in the archaeology? The answer to this question is very substantial, because it leads to the further considerations. Rzepecki presents two possible answers to the question. The first one claiming that this situation can be explained by the present state of research was rejected by the author as not falsified. The second one claims that such a state reflects the specific of the origin and development of the cultures. If the author wants to accept this answer, he should: a) present the concepts of these phenomena on the social plane, thus the model of the societies functioning (also rules of the changes and development), b) present the concept of these processes on the archaeological plane, thus in which

way archaeological sources can reflect these phenomena. Rzepecki performed both of these tasks.

- a) As a starting-point he recognised the human communities as a kind of ordered structures, which however do not exist in balance. The lack of balance can be caused by the as well outer as inner factors. Such fluctuations, if they are not too big, can be levelled by the structure through certain changes, which however does not threaten the functioning of the structure. If, however, they go beyond the particular limit, all the structure is re-organised and as a result new structure is created. Rzepecki noted that in such a process, the important role is played by the so called revolutionary values, which, when accepted by the individuals, would change their behaviour and what follows it the hitherto existing order. In such a process of changes the role of the individual and his/her independence from the structure, in which he/she functions, is fundamental,
- b) The above mentioned processes on the archaeological plane were presented in the second chapter, which was devoted to the changes that took place in the middle Europe between 4900 and 3650 BC.

Two main streams of the changes, i.e. “reneolithisation” and “beakerisation” of these areas were distinguished. As far as “reneolithisation” is concerned the author discussed the radical modifications, which took place in this period. The modifications related to economy and settlement, social structure, ideology and religion. As far as “beakerisation” is concerned the author presented in detail the relations between the existing at that time cultural groups, their influence on the changes taking place in the other communities and their role in the initiation of the TRB origins. The particularly important were the impulses coming from the western European areas, and even the existence of the routes lying evenly with a parallel of latitudes, along which the populations migrated. Rzepecki, however, underlined the origins of the TRB culture were also dependent on the local background. The western European influences were also not homogenous. It was related to the so called culture package (the author adopted this notion after J. Czebreszuk), which was spread by the various culture groups, as for example Meneville and Cerny/Noyen. The creation of the funnel beaker group, competitive for the “Danubian” group, made it possible for the agriculture to expand to the “Danubian” area. In the beginning three agglomerations appeared: central Elbe region, northern and eastern (Kujawy, northern Wielkopolska and Pырzyce) regions. The next stage comprised the expansion as well intraregional as interregional, what caused the disintegration of the “Danubian” circle structures.

In the next (third) chapter Rzepecki discussed the origins and the early stages of the TRB development in Kujawy. He distinguished three main stages: initiation and the prologue of the diffusion, the culmination of the diffusion and integration. When discussing the first stage, in relation to the earlier statement about the role of the western European factor and the local background, the ratios of the fusion process were presented. The local component influences, mainly observed in the pottery (forms of the vessels, decorations, technology) and the flint raw material structure, were characterised. Shell beads, found under the grave 8 in Sarnów, were also presented as a impulses of the Kujawy Linear Pottery culture.

The western European influences are found by the author in the pottery (form of the vessels – beakers and plates; *chropowacenie*), in the architecture (small pillar houses) and burial practices.

Discussing the second stage Rzepecki presented the features of the culture modification processes and the mechanisms of the outer culture impulses. He noticed, that except the centres, which adopted exogenous culture patterns, there were also other ones, which received them “second-hand”, already partly modified. It is also important to point at the weight of the contacts with Małopolska. The migration of the TRB population, spreading up river Vistula, lead to the development of the contacts with Lublin-Volyn culture, which in turn resulted in the process of the Małopolska’s patterns adaptation.

Presenting the third stage, Rzepecki discussed the features of the integration process. They are visible in the synthetic character of the early TRB culture, in its influence on the later TRB culture and in the adaptation of the exogenous culture patterns.

The great importance of the interpretation part comes from the fact that the “culture fusion” hypothesis being a base of the TRB culture genesis, competitive to the hitherto existing ones, was presented. Although, as it was mentioned before, the contribution of the western European elements had already been suggested in the literature, this problem was not systematically studied. In this paper, Rzepecki presented the exogenous and local impulses in a detailed way. It was possible in great measure as he distinguished new taxa, whose origins and development were precisely observed.

The fourth chapter summarises the course of the analysis of the origins and the development of the early TRB culture in Kujawy.

Renata Zych

Seweryn Rzepecki, *Społeczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań 2004, 235 stron, 61 rycin, 22 tabele w tekście

W pracy S. Rzepeckiego zostały zaprezentowane materiały wczesnej kultury pucharów lejkowatych (KPL) z obszaru Kujaw. Pozostałości osadnictwa społeczności pucharowych poddano wieloaspektowej charakterystyce. Autor podjął też próbę rekonstrukcji genezy i rozwoju tych społeczności, prezentując nowe wątki w dotychczasowych interpretacjach tego zagadnienia.

Rozprawa została podzielona na dwie części. Pierwsza – A – to część materiałowa, która stanowi empiryczną bazę dla rozważań zawartych w części drugiej – B.

Rozdział 1 części A został poświęcony zagadnieniom klasyfikacji i chronologii wczesnej KPL. Źródła przedstawiono w szczegółowy i usystematyzowany sposób. Uwzględniono następujące ich kategorie: ceramikę naczyniową, wytwory z krzemienia, kamienia, ceramikę nienaczyniową, wytwory z bursztynu, kości, rogu i muszli oraz miedzi. Do analiz taksonomicznych ceramiki użyto źródeł pochodzących jedynie z badań wykopaliskowych. W pozostałych przypadkach uwzględniono w maksymalny sposób wszystkie dane. Na tej podstawie Autor przedstawił własny model taksonomii wczesnej KPL, co jest szczególnie ważnym dokonaniem. Wyjściową wersję stanowił wzorzec wypracowany przez L. Czerniaka i A. Kośko. Po przeprowadzeniu pewnych modyfikacji, istotnych zwłaszcza w analizie zdobnictwa ceramiki, Autor wyróżnił pięć głównych jednostek taksonomicznych oraz określił ich relacje chronologiczne. Przedstawiona została również próba synchronizacji KPL z innymi grupami kulturowymi na obszarze Kujaw.

Kolejny rozdział dotyczy problematyki związanej z osadnictwem społeczeństw wczesnej KPL na Kujawach. Autor omówił główne elementy środowiska naturalnego, takie jak klimat i gleby, które towarzyszyły osadnictwu społeczności „pucharowych” we wczesnych fazach ich rozwoju. W dalszej części przedstawił źródła nieruchome uporządkowane według schematu powszechnie występującego w szczegółowych studiach przestrzennej organizacji struktur osadniczych. Zazwyczaj uwzględniają one trzy podstawowe poziomy analizy. Pierwszy odnosi

się do poszczególnych obiektów. Drugi – do organizacji przestrzeni wewnątrz tych stanowisk. Trzeci (najbardziej ogólny) dotyczy struktur regionalnych. Autor w swej rozprawie omówił formy budynków mieszkalnych, a następnie wewnętrzną organizację osiedla. W podobny sposób zostały przedstawione stanowiska obrzędowe. Omówiono poszczególne typy grobów i tzw. budowle kultowe. Następnie rozpatrzono organizację przestrzeni tego typu stanowisk. Pod uwagę wzięto również tzw. punkty etapowe. Autor poruszył również problem wydzielonych znalezisk o charakterze kultowym. Jako osobne zagadnienie potraktowano ślady orki odkryte pod nasypem grobowca 8 w Sarnowie. Przedstawiono dotychczasowe ich interpretacje, jakie wystąpiły w literaturze. Autor zwrócił uwagę na podobieństwa między obiektem z Sarnowa a śladami orki znanymi ze stanowisk średniowiecznych. Wskazał też na różnicę między tymi pozostałościami a śladami, jakie pozostają po użyciu motyki. Nie odniósł się jednak jasno do problemu relacji, jakie mogły zachodzić między grobowcem 8 a znajdującymi się pod nim śladami, choć w dalszej części rozprawy stwierdził, że cmentarzyska grobowców kujawskich lokowano niekiedy na wcześniej istniejących w tych miejscach osadach.

Na podstawie omówionych źródeł Autor przedstawił model funkcjonowania osadnictwa wczesnej KPL na Kujawach. Stwierdził pewną skłonność społeczności pucharowych do lokowania swych siedzib na glebach bielcowych, w niewielkiej odległości od gleb brunatnych i czarnych ziem. Istotne jest spostrzeżenie o zakładaniu osad najczęściej na wcześniej niezasiedlonych terenach. W rozważaniach nad relacjami pomiędzy różnymi formami osadnictwa ważne jest stwierdzenie (choć już było podnoszone w literaturze) o użytkowaniu jednego cmentarzyska przez ludność kilku niewielkich osad. Przedstawiając całościowy obraz funkcjonowania osadnictwa Autor stwierdził istnienie grup wioskowych składających się najczęściej z jednej lub dwóch chat. Takie grupy wioskowe wraz z cmentarzyskami tworzyły grupy mikroregionalne. Autor sugeruje występowanie relacji konkurencji pomiędzy tymi grupami, które jego zdaniem były przejawem funkcjonowania grup rodowych. Ważne jest też stwierdzenie o wzajemnym wykluczeniu się osadnictwa grup kultury późnej ceramiki wstęgowej (KPCW) i KPL. Jest to wyrazem nie tylko specjalizacji ekologicznej, ale, co więcej, istnienia pewnych relacji politycznych między społecznościami obu kultur. Autor wstępnie postawił hipotezę o istnieniu lokalnej wspólnoty kujawskiej w okresie wczesnej KPL. To nie przekreśla jednak funkcjonowania ponadlokalnych układów, w jakie były wplecione poszczególne taksony. Dostrzeżenie przez Autora tych szerszych relacji oraz pod-

kreślenie ich wagi jest doskonale widoczne w drugiej, interpretacyjnej części rozprawy.

W trzecim rozdziale części A omówiona została pokrótce gospodarka. Rozważania na ten temat zostały przedstawione w trzech podrozdziałach. Pierwszy porusza problem produkcji roślinnej, drugi – hodowli, trzeci – łowiectwa i zbieractwa.

Z powodu braku nowych danych nie jest możliwa weryfikacja istniejących interpretacji. Autor stwierdził, na podstawie wcześniejszych informacji, że ludność wczesnej KPL stosowała ekstensywne rolnictwo zbożowe. Wykorzystywała w tym celu system wypaleniskowy oraz orkę. W hodowli główną rolę odgrywało bydło, następnie świnia i koza/owca, choć udział kości dwóch ostatnich zwierząt cechuje się znacznym wahaniem. Szczątki dzikich zwierząt mają niewielki udział w pozostałościach konsumpcyjnych. Polowano głównie na ptactwo, żubry, zające, dziki. Zbieractwo przejawia się w szczątkach żółwi, ślimaków oraz małży.

Część interpretacyjna (B) rozprawy została podzielona na cztery główne rozdziały.

W tekście poprzedzającym rozdział pierwszy Autor starał się określić, jak rozumie pojęcie kultury pucharów lejkowatych. W tym celu przedstawił dwa podejścia do tego zagadnienia: paneuropejskie i regionalne. Trudno jednak na tej podstawie stwierdzić, za którą opcją Autor się opowiada. Ponieważ przychyła się do ujmowania KPL jako cywilizacji (cywilizacja jest tu rozumiana w sposób, jaki zaproponował Braudel), można wnioskować, że wybiera perspektywę paneuropejską. Świadczyć też mogą o tym dalsze rozważania zaprezentowane w pracy. Przedstawiając jednak opcję regionalną, Autor ograniczył się do jej charakterystyki, nie ustosunkowując się do niej.

W rozdziale pierwszym przedstawiono zagadnienia wstępne. Autor omówił dotychczasowe poglądy na temat genezy i rozwoju środkowoneolitycznych społeczności KPL na Kujawach. Przedstawił dwie główne hipotezy. Pierwsza z nich kładzie nacisk na akulturację podłoża mezolitycznego, druga – na rolę oddziaływań społeczności KPCW. Poza tymi interpretacjami, które funkcjonują w literaturze od dłuższego czasu, został przytoczony pogląd stosunkowo nowy, który pojawiał się w literaturze lecz w sposób jeszcze nie usystematyzowany, o roli oddziaływań zachodnioeuropejskich. W kolejnym podrozdziale Autor poruszył kwestie teoretyczne. Zadał ważne pytanie: co jest powodem istnienia w archeologii takich zjawisk jak „nieciągłość”, „hiatus” oraz „brak zespołów przejściowych”? Odpowiedź na nie jest bardzo istotna, gdyż ukierunkowuje przebieg dalszych rozważań. Przedstawione zostały dwie możliwe odpowiedzi. Pierwsza – opowiada się za wyflu-

maczeniem tej sytuacji obecnym stanem badań. Została ona odrzucona przez Autora jako niefalsyfikowalna. Druga stwierdza, że taki stan odzwierciedla specyfikę procesu genezy i rozwoju kultur. Przyjęcie takiej odpowiedzi wymaga od Autora: a) przedstawienia koncepcji istnienia takich zjawisk na płaszczyźnie społecznej, a więc modelu funkcjonowania społeczeństw (w tym reguł zmian, rozwoju), b) przedstawienia koncepcji tych procesów na płaszczyźnie archeologicznej, a więc, w jaki sposób źródła archeologiczne odzwierciedlają te zjawiska. Autor wywiązał się z obu zadań.

a) Punktem wyjścia było uznanie społeczności ludzkich za rodzaj uporządkowanych układów niebędących jednak w stanie równowagi. Brak równowagi może być spowodowany przez czynniki zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Takie wahania, jeżeli nie są zbyt duże, mogą być przez istniejący układ niwelowane przez dokonanie w nim pewnych zmian, które nie zagrażają funkcjonowaniu układu. Jeśli jednak wahania przekroczą pewien stopień, następuje przeorganizowanie całego układu i w efekcie wyłonienie się nowego. Autor stwierdził, że w przebiegu takiego procesu ważna jest rola tzw. wartości rewolucyjnych, których przyjęcie przez jednostki, zmienia ich zachowania, a co za tym idzie, zmienia dotychczasowy porządek. W tak przedstawionych procesach zmian istotna jest więc rola jednostki i jej niezależność względem układu, w którym funkcjonuje.

b) Przedstawienie wyżej wymienionych procesów na płaszczyźnie archeologicznej Autor zawarł w rozdziale drugim. Został on poświęcony zmianom, jakie zachodziły w środkowej Europie w okresie 4900–3650 BC.

Przedstawiono dwa główne nurty zmian: eneolityzację oraz „pucharyzację” tych obszarów. Odnosząc się do procesu eneolityzacji Autor omówił radykalne modyfikacje, jakie zachodziły w tym okresie. Objęły one gospodarkę i osadnictwo, strukturę społeczną oraz ideologię i religię. Rozpatrując problem „pucharyzacji”, Autor szczegółowo przedstawił relacje pomiędzy istniejącymi w tym czasie ugrupowaniami kulturowymi, ich wpływ na zmiany, jakie zachodziły w innych społecznościach oraz rolę, jaką odegrały w zainicjowaniu powstawania KPL. Szczególny nacisk został położony na impulsy, jakie dochodziły z obszarów zachodnioeuropejskich, a nawet powstanie równoleżnikowych szlaków, którymi następowała migracja ludności. Autor jednak podkreślił, że proces inicjacji KPL był uzależniony także od lokalnego podłoża. Również oddziaływania zachodnioeuropejskie nie były jednolite. Było to związane z wersją tzw. pakietu kulturowego (Autor pojęcie to przyjął za J. Czebreszukiem), który był szerzony przez różne grupy kulturowe, takie jak np. Meneville i Cerny/Noyen. Wytworzenie kręgu

z pucharami lejkowatymi, konkurencyjnego względem kręgu „naddunajskiego”, pozwoliło na rozprzestrzenienie rolnictwa na strefę „naddunajską”. W początkowym etapie wyłoniły się trzy aglomeracje: środkowonadłabska, północna i wschodnia (Kujawy, północna Wielkopolska i Pyrzyce). Dalszym etapem była stopniowa ekspansja zarówno wewnątrzregionalna, jak i interregionalna, co spowodowało dezintegrację jednostek kręgu „naddunajskiego”.

W kolejnym rozdziale (trzecim) Autor omówił genezę i wczesne etapy rozwoju KPL na Kujawach. Wydzielił trzy podstawowe etapy: inicjacji i prologu dyfuzji, kulminacji dyfuzji oraz integracji. Omawiając etap pierwszy przedstawiono, w związku ze wcześniejszym stwierdzeniem o roli czynników zachodnioeuropejski oraz podłoża regionalnego, wskaźniki procesu fuzji. Scharakteryzowano wpływy komponentu lokalnego, które przejawiają się głównie w ceramice (formy naczyń, zdobnictwo, technologia), jak też w strukturze surowcowej krzemieniarstwa. Jako impulsy kujawskiej KPCW przedstawiono również paciorki z muszli zarejestrowane pod grobowcem 8 w Sarnowie.

Oddziaływania zachodnioeuropejskie Autor odnajduje w ceramice (forma naczyń – puchary i talerze; chropowacenie), w budownictwie (niewielkie słupowe domy) oraz w pochówku.

Omawiając etap drugi, Autor przedstawił wskaźniki procesów modyfikacji kulturowych oraz mechanizmy zewnętrznych impulsów kulturowych. Zauważył, że oprócz ośrodków, które adaptowały egzogenne wzorce kulturowe istniały inne, które przyjmowały te wzorce „z drugiej ręki”, w pewnym stopniu już zmodyfikowane. Istotne jest też wskazanie na rolę kontaktów z obszarami Małopolski. Postępująca w górę Wisły migracja ludności KPL doprowadziła do powstania kontaktów z kulturą lubelsko-wołyńską (KL-W), w wyniku których nastąpił proces adaptacji wzorców „małopolskich”.

Przedstawiając etap trzeci, Autor omówił wskaźniki procesu integracji. Widoczne są one w syntetycznym charakterze wczesnej KPL, w jej wpływie na późniejszą KPL oraz w adaptacji egzogennych wzorców kulturowych.

Duże znaczenie części interpretacyjnej polega na przedstawieniu, konkurencyjnej do dotychczasowych, hipotezy na temat „fuzji kulturowej”, leżącej u podstaw powstania KPL. Chociaż, jak wspomniano wyżej, udział elementów zachodnioeuropejskich był już sugerowany w literaturze, to problem ten nie został systematycznie rozpatrzony. W rozprawie tej Autor przedstawił impulsy egzogenne oraz lokalne w szczegółowy sposób. Było to możliwe w dużym stopniu dzięki wyróżnieniu nowych taksonów, których geneza i rozwój został skrupulatnie prześlędzony.

Rozdział czwarty to podsumowanie, które generalnie przedstawia przebieg genezy i rozwoju wczesnej KPL na Kujawach.

Renata Zych
Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski

